

11. היורה בפתח – קול המון טיפות המים

לשירים רבים נודע בצד שמם הרשמי גם שם נוסף, בדרך כלל על־פי השורה הפותחת; דגם אופייני במיוחד לשירי זמר. דומה בעיניי שזהו שם חיבה; הוא מלמד ששרים אותם הרבה, בשגרת השירה, השורה הראשונה נקלטה. 'היורה' – שירו של יחיאל היילפרין (הקפיד על כתיבה בשני יו"דים), הולחן על־ידי יואל אנגל, מכונה פשוט 'גשם, גשם משמיים'. ניזכר בבית הראשון: "גשם, גשם, משמיים / קול המון טיפות המים / טיף־טיפ־טף! טיף־טיפ־טף / מחאו כף אל כף". זהו הנוסח הכתוב, ובשירתו במסגרות הידועות, בדרך כלל בגניילדים, מוסיפים עוד קצת 'גשם' – ומתקבל 'גשם, גשם, גשם, גשם משמיים'; וכך, עם ריבוי קול הטיפות, ויחד עם האונומטופיאה 'טיפ...טף', המחקה את קול הטיפות, מקצבו האיטי של הגשם מתחזק, עוד גשם ועוד גשם, 'טיפ־טף'.

ציטטנו את הבית הראשון; הוא כתוב בעברית מקראית; כלל לא בטוח שהילדים שרים אותו. כך. למיטב האזנתי הם שרים בשפה מוכרת יותר: 'כל היום טיפות המים'. מה זה עושה לשיר? מעצים את המגמה הזאת, ה'גשם, גשם... יורד ויורד, טיף ועוד טיף, 'כל היום טיפות המים'; אבל מה שקורה בגין השיבוש הזה הוא דבר־מה נוסף, ואותו נכנה לא פחות מאשר מדרש, מדרש־שיר (וחובבי חידושי הלשון יגידו 'מדרשיר'). זהו בעצם – לא פחות ולא יותר – ריכוך של סיפור אליהו.

למה כוונתנו? בסיפור אליהו הבאת הגשם לוותה בהרג רבת: "ויאמר אליהו להם תפשו את נביאי הבעל איש אל ימלט מהם ויתפשו וירדם אליהו אל נחל קישון וישחטם שם. ויאמר אליהו לאחאב עלה אכל ושתה כי קול המון הגשם" (מלכים א יט, מ"א). 'קול המון הגשם' נשמע רק אחרי קול הצווחה שמלווה שחיטה, שחיטת נביאי הבעל. לא ניכנס כאן לשאלת ההצדקה של אותו מעשה, ולא נבחן את העמדה המדויקת של המקרא לגביו; כל שנאמר הוא רק ש'קול המון', המיית הגשם של ספר מלכים, הושתלה בשיר ילדים תמים ונפלא, שיר המלווה את הגשם במעין חיקוי עדין של קולותיו, שיר תודה המובעת במחיאיות כפיים לכבוד הגשם – 'מחאו כף אל כף'.

1. לא נקלט 'קול המון טיפות המים', ויש כאן גם חידוש לשוני שלא נקלט 'טיפ' (בימינו תוכנת הכתיבה במחשב מסמנת שגיאה בסימון אדום); הוא נותר רק בשפת השיר.

והשיר ממשיך, מלווה בהרבה שבירה של מילים, לאו דווקא אונמטופיאה. יש בו הרבה קולות; שבירי מילים שמחקים קולות; קולות ששוברים מילים; הגשם מתחזק, וכוחו משבר, משבר מילים. הבית האחרון עורך מעין סיכום אקלימי: "גשם, רעם, ברק־שמים / מחאו בכפים בכפים / ייר־ייר, ייר־ייר, ייר־יורה! ייר, יורה! / ברוך הוא היורה!" קולות הטבע – הרעמים, מלווים במחיאיות הכפיים שעתה נעשות קצביות יותר, חזקות יותר. סוף לשיר, היורה ירד! אבל המשורר לא מפטיר 'ברוך ה'! ולמען האמת, גם סיפור אליהו לא נחתם בתודה לאל, ואם היה נחתם כך אולי דברים רבים היו מתנהלים אחרת. מכל מקום, ברכה יש כאן – ברכה ליורה! על פניו, יש כאן אווירה פנתאיסטית מסוימת, שילוב האל בטבע; 'ברוך הוא היורה', חורג כמדומה מגדר מליצה סתמית, וזה די מתאים לשירי יורה אחרים. ילדים מדברים ליורה, מבקשים מהיורה שירד, מברכים אותו כשירד; "היורה שמע נא, רד מהר הגנה" (משה דפנא ועמנאל עמירן). אני מסופק אם כדאי להיכנס כאן לדיון פילוסופי או פסיכולוגי על דתיות של ילדים. אולי ילדים הם קצת עובדי אלילים (ועובדי האלילים היו קצת ילדים; ההמחשה הנצרכת בסיפור המפורסם 'חנהלה ושמלת השבת', מובילה לפניה ישירה אל הירח). ואולי הייתה זו רוח התקופה לדבר יותר על היורה ופחות על ה', פחות 'ברוך ה'. כך או כך, מה שחשוב הוא לדעתי שתום בסיסי שטבוע בילדים מתקשר לבקשתם לגשם. 'טיף' מתקשר ל'טף'!

בשיר ילדים של לוי קיפניס סוגיית הגשם מועלה באופן דומה־שונה:

גשם! גשם! נאנח שדה מחום: / גשם! גשם! – מתחנן הגן בלי דום / שמע קולנו משמים, / ורד לארץ גשם – מים! // גשם! גשם! – מתנועע כרם אט: / גשם! גשם! – בפרדס ילחש כל בד / שמע קולנו משמים, / ורד לארץ גשם – מים! // גשם! גשם! – מתפלל גם ילד חן / גשם! גשם! – אל שמים לנו חן / שמע קולנו משמים, / ורד לארץ גשם מים.

גם כאן הטבע משתתף, 'מתחנן הגן בלי דום', אבל 'מתפלל גם ילד חן'. לוי קיפניס הרשה לעצמו שלא למחוק את דתיות העבר, וגם אם אין זה שיר דתי במובן הפשוט, הוא מוטבע בריחה של מסורת.

אכן, המסורת מלאה ביטויים של תפילות ילדים; בתוקף העיקרון הכללי של "אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל פיהם של תינוקות של בית רבן" (בבלי, שבת קיט ע"ב), הוטל על הילדים תפקיד דתי רם מעלה: גיוס התום, ומבחינה דתית החשוב יותר הוא הזוך, היעדר החטא, לצורך לאומי וחברתי. מדובר כאן בלא־פחות מאשר ילדים שהם הכוח הסודי של הקהילה, או האומה. מבחינה זו ממשיכים שירי הגשם הספוגים ברוח חקלאית־ציונית, מסורת מתמשכת עשירה ומגוונת. אנו נפנה כאן לרגע לביטוי אחר של תום הילדים הפועל בהקשר הנדון, לסיפורים על חסידים העוסקים בבקשת גשם. כוונתנו לביטויי תחינה ותפילה המתקשרים לסיפורים דוגמת

חוני המעגל, חנן הנחבא ודומיהם. טבועה בהם השקפה דתית מורכבת שבעיקרון מעמידה את החסיד המיוחד לשעה בקדמת הבמה הדתית, ומעניקה לו עדיפות על החכם הרגיל.

לא כאן המקום לעסוק בעניינם של החסידים וזיקתם לעולם הרוח היהודי בתקופת בית שני והמשנה; כאן נציין רק את זיקתם של החסידים המבוגרים הללו, לעולמם של הילדים. דוק, 'חסידים מבוגרים'! הן זמן רב נצרך כדי שהחסיד יוכר כחסיד; חסיד איננו ילד, למצער לא בגילו הביולוגי, אך משהו במידותיו וביחסו לעולם הדתי, משקף ילדותיות מסוימת. אולי כוחו באמונה שאפשר, שניתן לשנות, אמונה ילדותית לכולי עלמא.

הדברים עולים בעניין הורדת הגשמים: "כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו" (משנה, תענית ג א); כך מגדיר רבי שמעון בן שטח את חוני המעגל, וגם החסיד הלז משתתף בשיח הזה: "עד שתרחם על בניך" הוא נושא תפילתו; מילות 'בן' ו'בניך' מתארות את יחסי האל וחוני ויחסי האל ועמו; ולא רק זאת, הן מכניסות אווירה של ילדות לכל מה שמביע הסיפור הזה שעניינו העיקרי הוא הורדת הגשם. בסיפור אחר, "אבא חלקיה", מכונה 'אבא' לא רק בגלל שזה השם שהעניק לו אביו, אלא משום שבהקשרים הללו השם הזה מאתגר מעשים מיוחדים ושפה אחרת. הדברים שראו אצלו מתמיהים את החכמים שבאו בכלל בעניין הגשם: "אלא לימא לן מר הני מילא דתמיהא לן" (בבלי, תענית כג ע"ב), הם מבקשים להבין. הגשם בא כמובן בגין צדיקותו חסידותו המיוחדת, אך זו מייצגת לא רק איכויות מוסריות, אלא גם איזה תום לב בסיסי, שהוא מידת הילד. הילדותיות המהותית מובנית אפוא באישיות מוריד הגשמים הזה. ובהקשר דומה נשלחו ילדים כדי שהם יעוררו את החסיד שנודע כוחו בהורדת גשמים. "הוּו משדרי רבנן ינוקי דבי רב לגביה, ונקטו ליה בשולי גלימיה ואמרו ליה: אבא אבא הב לן מיטרא"; דוק, כוחו עומד בפני עצמו, אך התפקיד של הילדים איננו סתמי! הם המעורים – כך נראה אצל אותו חסיד, מבינים את עולמו ו'מפעילים' אותו כמו היה חלק מחבורתם; ובכל זאת, מכיוון שהחסיד איננו רק ילד, הוא נושא אמירה מבוגרת יותר הקוראת ליצור הבחנה בין אבא לאבא: "עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא" (בבלי, תענית כג ע"ב). ובסיפור אחר של הורדת גשמים, נכשל החכם הגדול – אישיות לאומית וציבורית, בבקשו על הגשם; והנה הוא נוכח כי מי שתפילתו פתחה שערי שמיים (תרתו משמע) היה מורה הילדים; הלה מסביר את כוחו כך "מיקרי דרדקי אנא ומקרין לבני עניי כבני עתירי" (בבלי, תענית כד ע"א), כלומר, כמורה נדמנה לו ההזדמנות ללמד את הכול – בני עשירים ועניים גם יחד; לכאורה זה בגלל הסוציאליזם המופגן שלו, הוא דואג לחלשים בכתתו, אך הדרמה הסוציאליסטית הזו מתרחשת בעולמם של ילדים.

אין ספק, נסקרו כאן חומרים שונים עד מאוד, סיפורי חז"ל קלאסיים מול שירי הילדים המשקפים תרבות של תחיה עברית ציונות ועבודת אדמה. אבל היסוד המשותף קיים. בכל הקשור לבקשת

הגשם, יש משקל לילדותיות המתפקדת כאן כמעין חתרנות. עולמו של הילד הניבט בעיני המבוגר משקף כללים אחרים, הילד יודע להכריז כי 'המלך עירום', הילד ניחן בעוצמה המוסרית הנדרשת לכך, הילד יכול גם להזכיר לאל כי הגשם צריך לרדת. אכן, ילדים אינם מנהלים בדרך כלל סיטואציות שכאלה, תמימותם המאפשרת להם לבקש, היא זו שמונעת מהם לזהות את הצורך בבקשה; אולם, המבוגר היודע לנצל באמת ובתמים את המצב הילדותי, יוכל להוביל את תחושות הילד למטרה הנדרשת. אכן, בחינוכם ילדים צריכים מבוגרים, אך לצרכים הרחוניים גופם, גם מבוגרים צריכים ילדים.